

ויצא: מנהג המקום

כאשר אומר לבן ליעקב "לא יעשה כן במקומו לתת הצעירה לפני הבכירה", דבריו מתפרשים כהצטרפות לא הגונה על העוול שעשה ליעקב בהונאתו, בהחלפת רחל אהובתו בלאה. לבן הארמי הוא אמנם - בשיכול אותיות - נבל הרמאי, ואין בדבריו כדי להצדיק את ההונאה, אך משפט ההצטרפות שלו הוא אמיתי: אכן היה מנהג כזה במקומו, ובאמת ראוי שלא לשנות ממנהג המקום. במדרשים למדו מדברי לבן: "מכאן שאין משנין ממנהג המקום". לדעת מפרשים אחדים, הטענה של לבן לא היתה רק מוסרית אלא גם מעשית, אנשי המקום לא הניחו לו לשנות ממנהגם ולהשיא תחילה את הצעירה (ספורנו). יתר על כן, יש מי שמפרש, שבדברי לבן היתה גם תוכחה סמויה ליעקב, הוא קנטר אותו בכך שאמר לו שבעוד שכאן, במקומו, יש מנהגים תרבותיים של נישואין, הרי המקום שממנו אתה מגיע, ארץ כנען, ידועה בקלקוליה. לבן ביקר בדבריו אלה את יעקב על שביקש להקדים את הצעירה לבכירה, שלא כראוי (עי' בית הלוי). אכן, לבן פגע בנקודת האמת, שהרי אברהם ואחריו רבקה אחותו לא רצו לבניהם אשה מבנות ארץ כנען, וביקשו למצוא אשה מן המשפחה, מחרן, כי ידעו ששם החברה מתוקנת יותר.

אלפי שנים מאוחר יותר פסק רבנו תם הלכה על פי המנהג החברתי-מוסרי של חרן: "מעשה בא לפני רבנו תם בבנו של הרב ישעי' הלוי שקדש בת עשיר אחד, ואמר 'בתך מקודשת לי', סתם ולא פירש 'בתך פלונית'. ואמר רבנו תם שהגדולה היא מקודשת! ... יש לנו לומר דקידש הגדולה, משום 'לא יעשה כן במקומו לתת הצעירה לפני הבכירה'" (קידושין נב א, תוד"ה והלכתא). אף מי שחלקו עליו למעשה, לא חלקו על הנחת היסוד, אלא רק על האפשרות להסתמך על הנוהג המצוי כדי להפוך את הספק לודאי. למעשה, אף על פי שפוסקים רבים סבורים שאין חובה גמורה להקדים נישואי הבן או הבת הגדולים, נראה שבדרך כלל העמדה הנקוטה בין הפוסקים היא שזהו המנהג העדיף, וכך ראוי לנהוג אם אין סיבה לשנות מן המנהג. (לקט מקורות בשו"ת ציץ אליעזר חלק כ"ב תשובה נב)

טענת "לא יעשה כן במקומו לתת הצעירה לפני הבכירה" מכילה שתי הנחות יסוד בענייני דרך ארץ שקדמה לתורה. ההנחה האחת היא לגופו של ענין: זכות הקדימה והכבוד ראויים לבנים הגדולים. זו אחת מהנהגות של דרך ארץ שקדמו למתן תורה. עסקנו בשבועות האחרונים ביסודות הראשוניים של המוסר הטבעי שקדם למתן תורה מן השמים, ואשר ספר בראשית מהוה מקור חשוב להם. יחסי הכבוד והנימוסים שבין אחים מהוים אחד מן היסודות החוזרים לארכו של ספר בראשית. כך לדוגמה, כאשר יוסף הושיב את אחיו לפניו, סידר אותם "הבכור כבכורתו והצעיר כצעירתו". כאשר יעקב ביקש לברך את נכדיו, רצה להקדים את מנשה הבכור. התורה מלמדת שהבכורה אינה ערך יחידאי, והסדר הראשוני מופר פעם אחר פעם, כאשר מתברר שהבן הבכור אינו מתאים למעמדו. אולם אין זה מבטל את העמדה הבסיסית, שכאשר אין סיבה אחרת, והבן הגדול ראוי לכבוד, יש להעניקו לו.

הנחה אחרת המצויה בדברי ההצטרפות של לבן, היא ההכרה בחשיבותו של מנהג המקום כערך בפני עצמו. במדרש, סומכים לדברי לבן את הכלל "עלת לקראת עביד בנימוסא" – נכנסת לעיר, עשה כמנהגה. על פי כלל זה נהגו המלאכים, כאשר באו לבקר אצל אברהם. הם אכלו מסעודתו או נראו כאוכלים, כי כך מנהגם של בני אדם. במקביל, כאשר עלה משה למרום לקבל התורה, לא אכל ולא שתה מאומה במשך ארבעים יום, כי כך הוא מנהגם של המלאכים, היושבים בשמים (בראשית רבה מח ח). החובה להתנהג כמנהג המקום היא חובה הלכתית גמורה שנפרטה במשנה בפרק "מקום שנהגו" במסכת פסחים, בתלמוד ובכל הספרות ההלכתית התלויה בפרק הזה, ומקומות אחרים. מובן שיש לשקול בכל מקום אם המנהג אינו "מנהג שטות" או חלילה "חבל רשעים", אולם מאידך גיסא, אין צורך לברר שהמנהג הרווח הוא מגופי תורה, שכן כל עניינו של המנהג הוא דווקא מעבר לחובות היסודיים של מצוות התורה וחוקי מדינה.

נראה, שההנחה שיש לייחס למנהג המקום ערך משמעותי ומחייב, מקבילה להנחה ש"א-להים עשה את האדם ישר". מכיון שהאדם נברא ב"צלם א-להים", אזי כל עוד לא השחית את טבעו, יש להניח שהתחושות והתובנות הראשוניות שלו, מוליכות אותו בדרך הטוב. מה שנכון לגבי היחיד, נכון גם לגבי קיבוץ של יחידים ולגבי החברה כולה. ההנחה היא שמנהג שנוהגת קהילה או חברה, הוא מנהג ראוי שעמד במבחן הציבור לאורך שנים ויש לו בסיס סביר ואמין, גם אם הטעם שלו לא גלוי לעין כל.

לכאורה, המשנה הגורסת ש"אלמלא מוראה של מלכות איש את רעהו חיים בלעו", מציגה עמדה סותרת, שאינה נותנת אמון רב ביכולת להסתמך על היושר והטוב הראשוניים של בני האדם. אך אין צורך ליצור מחלוקת בין

שתי התפיסות. משנת "מוראה של מלכות" נאמרה בתקופה אחרת ובהקשר שונה לגמרי. היא מתייחסת למלכות רומי, השלטת בעולם שרבו בו העיוותים וההשחתה, ומחייבת משטר ומשמעת שיאפשרו קיומה של חברה תקינה. האמון בטובם של בני אדם אינו מחייב תמימות ונאיביות, אלא הכרה בקיומו של השורש הזה ומאמץ מתמיד לתת לו ביטוי וקיום.

יעקב אבינו הוא דוגמה נאה לכך. מצד אחד, הוא יודע שהחברה החרנית היא חברה מתוקנת יותר מהחברה הכנענית. בחרן מצא אביו את זיווגו, ושם ימצא גם הוא את הנשים הראויות לבנות עמהן את בית ישראל. מצד אחר, הוא למד בדרך הקשה, שבחברה הזאת קיימים עיוותים מוסריים לא פשוטים, והוא למד להתמודד איתם, לדבר בשפתם ולהשיב מלחמה בדרך של "עם נבר תתבר".

החברה האנושית היא חברה מורכבת. לעתים, באותה חברה עצמה אפשר לגלות תופעות מדהימות של טוב ויושר, בצד עוותים ואיוולת שלא ייאמנו. צריך אדם שלא ליפול לאחד מן הקצוות, לא לקוטב החשדן והנכלולי, ולא לקוטב התמים והפתי. עליו לכלכל מעשיו בתבונה, להתמודד באומץ עם העיוותים ולהשתדל לחשוף ולהתקשר אל הישר והטוב שבבני האדם.